

АД УКЛАДАЛЬНІКАЎ

У наш імклівы век навукова-тэхнічнага прагрэсу, нябачанага ўздыму матэрыяльнага дабрабыту і культуры савецкага народа выключна актуальным з'яўляецца зберажэнне, захаванне для нашчадкаў тых велізарных, дарагіх кожнаму савецкаму чалавеку рэгіянальных моўных каштоўнасцей, рассыпаных у гаворках ад Брэста і Гродна на захадзе і Задняпроўя на ўсходзе, ад блакітных азёраў Браслаўшчыны і Верхнядзвіншчыны на поўначы да неабсяжных палескіх нізін на поўдні. У народна-дыялектнай мове да нашых дзён захаваліся некранутымі, натуральнымі найлепшыя ўзоры народнай моватворчасці, якія зачароўваюць, захапляюць чытача шчырасцю і непасрэднасцю, трапнасцю і арыгінальнасцю.

Пройдзе, магчыма, не так многа часу, і пад уплывам літаратурнай жывая мова народа зменіцца — такі няўхільны і натуральны закон яе развіцця. Калі не занатаваць яе сёння, яна можа бяследна знікнуць заўтра. Для будучых пакаленняў, для навукі можа знікнуць тое, што складае непаўторную каштоўнасць народа, значную частку яго духоўнай культуры. І напэўна сучасная народна-дыялектная мова стане тым жа, чым для нас з'яўляюцца помнікі мінулага — старажытная зброя і адзенне, хатнія рэчы і помнікі архітэктуры, мастацтва, даўнія рукапісы і старадрукі, па якіх сёння мы вывучаем жыццё нашых далёкіх продкаў*.

* Гл.: Булатова Л. Н., Касаткин Л. Л., Строганова Т. Ю. О русских народных говорах. М., 1975, с. 6.

Кніга «Беларуская дыялекталогія. Хрэстаматыя» з'яўляецца, па сутнасці, першай спробай стварэння вучэбнага дапаможніка па беларускай дыялекталогіі на базе магнітафонных запісаў, новым відам работы ў галіне фіксацыі і апрацоўкі багатага па колькасці і разнастайнага па зместу моўнага матэрыялу, які дае поўнае ўяўленне аб сённяшнім стане беларускіх народных гаворак. Выкарыстанне магнітафона дазволіла дакладна зафіксаваць вялікія, часта закончаныя адрэзкі вуснай дыялектнай мовы. Фанаграфічны запіс народна-дыялектнай мовы мае асаблівае значэнне для даследавання ўсіх узроўняў складанай дыялектнай структуры: ён дае дакладны, рэальны малюнак фанетычных, лексіка-фразеалагічных, граматычных і рытмамеладычных асаблівасцей і рыс мовы. На жаль, прынятая ў беларускім мовазнаўстве транскрыпцыйная сістэма не дае магчымасці з максімальнай дакладнасцю і паўнатой узнавіць характэрныя рытмамеладычныя і інтанацыйныя асаблівасці рэгіянальных сінтаксічных адзінак вусна-дыялектнай мовы. Магнітафонныя запісы дазволілі ў дэталі перадаць такія, напрыклад, характэрныя асаблівасці вуснага дыялектнага маўлення, як пропускі слоў, перарывы апавядання, устаўкі ў выказванне слоў, словазлучэнняў і сказаў, паўтарэнне частак выказвання, паўтарэнне прыназоўнікаў і г. д.

Гэтая кніга выгадна адрозніваецца ад ранейшых публікацый такога тыпу, у прыватнасці, ад «Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі» пад рэд. Р. І. Аванесавы і М. В. Бірылы (Мінск, 1962). «Хрэстаматыя» адыграла важную ролю як вучэбны дапаможнік для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў, а таксама як крыніца для даследчыкаў беларускай мовы. Безумоўна, яна і далей застанецца своеасаблівым помнікам беларускай народнай мовы 50-х гадоў ХХ ст.

«Беларуская дыялекталогія. Хрэстаматыя» з'яўляецца поўным зборам узораў дыялектных тэкстаў 70-х гадоў нашага стагоддзя. У кнізе прыводзяцца ўзоры народна-дыялектнай мовы з усіх раёнаў Беларускай ССР.

Зместам кнігі сталі магнітафонныя запісы, якія рабіліся галоўным чынам самімі ўкладальнікамі ад тыповых прадстаўнікоў традыцыйнай мясцовай гаворкі — асоб старэйшага пакалення, пераважна жанчын. Ад мужчын матэрыялы запісваліся рэдка па той прычыне, што на іх

мову істотны ўплыў зрабіла служба ў арміі, актыўны ўдзел у грамадскім жыцці і інш.

Карпатлівую работу па транскрыбіраванню тэкстаў з магнітафонных стужак выканала Е. С. Мяцельская.

Надзвычай багаты змест пададзеных у кнізе тэкстаў. Тут змешчаны матэрыялы, у якіх па-народнаму проста і мудра раскрываецца тэма стваральнай працы савецкіх людзей у перыяд будаўніцтва сацыялістычнага і камуністычнага грамадства; глыбока праўдзiва паказаны цяжкасці аднаўлення і пасляваеннага перыяду, сучаснае жыццё калгаснага сялянства; пададзены апісанні народных промыслаў і рамёстваў, адзення, абутку, ткацтва, кулінарыі, народнага прыкладнага мастацтва, прылад і сродкаў сельскагаспадарчай вытворчасці. Асабліва падрабязна адлюстравана тэма жыцця і барацьбы савецкага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Многія запісы зроблены ад непасрэдных удзельнікаў партызанскага руху і відавочнікаў зверстваў фашысцкіх акупантаў, ад асоб, якія цудам, выпадкова засталіся жывымі. Гэтыя запісы перадаюць «невыводную тэмпературу чалавечага болю, недаўмення, гневу...» ** і з'яўляюцца абвінаваўчымі актамі фашызму і вайне.

У адпаведнасці з прынятым у беларускім мовазнаўстве чляненнем гаворак на асноўныя дыялекты *** матэрыял у кнізе падаецца ў наступнай паслядоўнасці: 1) паўночна-ўсходні дыялект — полацкая (заходняя) і віцебска-магілёўская (усходняя) групы гаворак; 2) сярэднебеларускія гаворкі; 3) паўднёва-заходні дыялект — гродзенска-баранавіцкая (заходняя), слуцка-мазырская (усходняя) і брэсцка-пінская (палеская) групы гаворак.

У межах кожнай дыялектнай групы матэрыял размяркоўваецца па раёнах, размешчаных у напрамку з захаду на ўсход, а ўнутры раёна — па населеных пунктах. Як вядома, дыялекты выдзяляюцца не па адной якой-небудзь моўнай рысе, а з улікам іх цэлага комплексу. Ізаглысы ж асобных моўных з'яў праходзяць па беларускай моўнай тэрыторыі ў самых розных напрамках, супрацьстаўляючыся адна адной. Таму правесці выразную

** *Адамовіч А., Брыль Я., Калеснік У.* Я з вогненнай вёскі... Мінск, 1975, с. 5.

*** Гл.: Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Мінск, 1968, с. 179—197, а таксама: Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Атлас. Мінск, 1969, карта № 75.

мяжу паміж групамі гаворак у адным дыялекце, таксама як і вызначыць дакладныя межы асобных дыялектаў, немагчыма. На стыку дыялектных масіваў і груп гаворак знаходзяцца змешаныя або так званыя пераходныя гаворкі. Да такіх належаць, напрыклад, гаворкі Лунінецкага і Столінскага раёнаў, у якіх сумяшчаюцца рысы слуска-мазырскай (усходняй) і брэсцка-пінскай (палескай) дыялектных груп. Гаворкі населеных пунктаў на поўнач ад раённых цэнтраў Пружаны і Бяроза маюць рысы гродзенска-баранавіцкай групы, а гаворкі на поўдзень ад гэтых раённых цэнтраў — рысы брэсцка-пінскай (палескай). Таму ўкладальнікі мелі пэўныя цяжкасці ў размяшчэнні матэрыялаў па асобных дыялектных групам.

Тлумачэнне незразумелых слоў падаецца ў канцы асобнага тэкста. Калі значэнне дыялектнага слова вынікае з кантэксту, то такая лексема не тлумачыцца. Перад кожным тэкстам указваецца, хто зрабіў запіс, час запісу, ад каго ён зроблены, узрост асобы.

«Беларуская дыялекталогія. Хрэстаматыя» прызначаецца для студэнтаў, аспірантаў і выкладчыкаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў як дапаможнік па курсу беларускай дыялекталогіі і гістарычнай граматыкі. Вялікі і надзвычай разнастайны матэрыял можа быць выкарыстаны даследчыкамі беларускай этнаграфіі, гісторыкамі, а таксама пісьменнікамі, журналістамі і ўсімі, хто цікавіцца мовай і матэрыяльнай культурай беларускага народа.

У дадатку змешчаны:

1. Паказальнік незразумелых слоў, што ўжываюцца ў тэкстах.

2. Спіс населеных пунктаў, узоры гаворак якіх змешчаны ў кнізе.

Укладальнікі выносяць шчырую падзяку члену-карэспандэнту АН СССР Ф. П. Філіну, члену-карэспандэнту АН БССР Ю. Ф. Мацкевіч, супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР кандыдатам філалагічных навук В. Л. Вярэнічу, Ф. Д. Клімчуку, А. А. Крывіцкаму, Я. М. Рамановіч, А. І. Чабярук, І. Я. Яшкіну, малодшым навуковым супрацоўнікам С. Р. Лобач, П. А. Міхайлаву, В. Д. Старычонку, дацэнту Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта З. А. Рудакоўскай, дацэнту Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна А. Р. Мурашка, членам кафедры белару-

скай мовы Беларускага дзяржаўнага універсітэта, якія старанна прачыталі рукапіс дапаможніка і выказалі шэраг каштоўных прапаноў і рэкамендацый, накіраваных на паляпшэнне яго якасці.

Укладальнікі дзякуюць студэнтам-філолагам Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя У. І. Леніна і Гродзенскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя Я. Купалы за матэрыялы, якія папоўнілі фанатэку ўкладальнікаў; лепшыя з гэтых матэрыялаў уключаны ў кнігу. Укладальнікі ўдзячны інфарматарам, партыйнаму і савецкаму актыву на месцах за добразычлівыя адносіны і дапамогу ў час нялёгкай працы па збору дыялектнага матэрыялу.